

НОМИҚ КАМОЛ ИЖОДИЁТИ ВА “ИНТИБОҲ” РОМАНИ

Шукурова Ойша Зафар кизи

ТДШУ таянч докторанти

aishashukurova22@gmail.com

ORCID No: 0009-0005-5516-1674

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада турк адабиётида замонавий насрий асарлар, хусусан роман жанри тақомилига улкан ҳисса қўшган ижодкор Номиқ Камолнинг ижодий йўли ҳақида сўз боради. Шу билан бир қаторда, мақолада турк адабиётининг дастлабки романи сифатида тан олинган “Интибоҳ” (“Уйғониш”) асари борасидаги мулоҳазалар ҳам ўрин олган.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается творческий путь Намыка Кемаля, внесшего огромный вклад в развитие современной прозы в турецкой литературе, в частности, жанра романа. Кроме того, в статье содержатся размышления о произведении “Интибах” (“Пробуждение”) признанном первым романом турецкой литературы.

ABSTRACT

This article examines the creative path of Namik Kemal, who made a great contribution to the development of modern prose in Turkish literature, particularly the novel genre. In addition, the article contains reflections on the work “Intibah” (Awakening) recognized as the first novel of Turkish literature.

КИРИШ

Номиқ Камол (1840–1888) – турк адабиётининг илғор мафкуравий ва ижтимоий фикр тараққиётида муҳим ўрин тутган ёзувчи, шоир, драматург ва публицист ҳисобланади. У XIX асрнинг иккинчи ярмида Усмонли империясида кузатилган Танзимот даври ёзувчилари орасида миллий уйғониш ғояларини илгари сурган энг намоён вакиллардан бири сифатида танилган. Унинг ижоди турк адабиётида эркинлик, адолат, Ватанга муҳаббат ва демократик қадриятлар ҳамда ғояларни тарғиб этгани билан алоҳида аҳамият касб этади.

Номиқ Камол фаолияти фақатгина шеърят билан чекланмаган, у кўп қиррали ижодкор сифатида драматургия ва публицистика соҳаларида ҳам фаол ижод қилган. Унинг “Ватан ёхуд Силистра” (Vatan Yahut Silistre) драмаси турк адабиётидаги илк ватанпарварлик драмаларидан бири бўлиб, халқ орасида катта резонанс уйғотган. Бу асар орқали у миллатни ватанни севиш, уни ҳимоя

қилиш, миллий якдилликка эришиш ғоялари асосида бирлашишга даъват этган. Шу билан бирга, адиб турк адабиётида роман жанрида ижод қилишни бошлаб берган дастлабки ёзувчилар орасидан жой олганлиги ҳам алоҳида аҳамиятга эга.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДЛАР

Роман жанри аввало Туркиянинг ўзида, сўнг хорижий мамлакатларда янги бир адабий меъёр, бадиийликнинг инъикоси сифатида тан олинishi биланок, бу борада кўплаб мақола, асар ва монографик тадқиқотлар нашр қилинди. И.Татарли, Р.Моллоф¹, Р.Танер, А.Безиржи², Ш.Акташ³, Д.Йилмаз⁴, К.Акюз⁵, Н.Сами Банарли⁶ кабиларнинг тадқиқотлари Туркияда роман жанрининг пайдо бўлиши, бевосита Номик Камол ва бошқа романнавислар ижоди ҳамда дастлабки романларнинг мазмуний таснифига бағишланган. Шунингдек, россиялик тадқиқотчилар В.Гордлевский⁷, Д. Еремеев⁸, А. Евдокимова⁹, Н. Дулина¹⁰, Н. Айзенштейн¹¹, В. Гарбузова¹², Р.Фиш¹³ ва Х.Кямилев¹⁴ ўз асарлари ва тадқиқотларида Усмонли империясининг XIX асрдаги адабий муҳити, Ғарб адабиётининг унга кўрсатган таъсири ва бевосита романчиликнинг турк адабиётида пайдо бўлишига доир қиматли маълумотларни келтирганлар. Бу тадқиқотлар XIX аср ўрталари - XX аср бошларида яратилган романларни қамраб олган бўлиб, уларда Танзимот давридаги адабий жараёнларнинг умумий белгилари ёритиш, Номик Камол ва замондош адиблар асарлари ҳақида тўлиқ бўлмаган маълумотлар бериш, романлар сюжети баён қилиш, романни мазмун ва шаклига кўра таснифлаш таъйини кузатилади.

НАТИЖАЛАР

“Хуррият шоири” номи билан танилган Номик Камолнинг асл исми Меҳмет Камол бўлиб, Софияда ижод қилаётганида шеърларидан мамнун бўлган Ашраф Пошо унга “Номик” (қалам соҳиби) тахаллусини беради. Н.Камол диний билимларни пухта эгаллаш билан бир қаторда араб, форс ва

¹ Hüseyin Rahmi'den Fakir Baykurt'a kadar Türk Romanı / Tatarlı İ., Mollof R. – Sofya: Vatan Cephesi Milli Saveti Yayınevi, 1968. – S. 216.

² Seçme Romanlar (yazarları, özetleri, eleştiriler, kaynaklar) Taner R., Bezirci A. – İ.: Hür Yayınevi, 1973. – S. 248.

³ Aktaş Ş. Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş. – A.: Akçağ Yayınları, 1991. – S. 166.

⁴ Yılmaz D. Roman Kavramı ve Türk Romanının Doğuşu. – A.: Kültür Bakanlığı, 1990. – S. 160.

⁵ Akyüz K. Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri. – A.: İnkılap, 1979. – S. 270.

⁶ Banarlı N.S. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. 2. cilt. – İ.: MEB Yayınları, 1971. – S. 550.

⁷ Гордлевский В.А. Избранные сочинения. В 3-х т. – М.: Издательство восточной литературы, 1962. Т.2. – С. 560.

⁸ Еремеев Д., Мейер М. История Турции в средние века и новое время. – М.: МГУ, 1992. – С. 246.

⁹ Евдокимова А. История стран Востока в новое время. – Уфа: БГПУ, 2009. – С. 238.

¹⁰ Дулина Н. Танзимат и Мустафа Решид-паша. – М.: Наука, 1984. – Б. 191.

¹¹ Айзенштейн Н. А. Из истории турецкого реализма. – М.: Наука, 1968. – С. 284.

¹² Гарбузова В. С. Поэты средневековой Турции. – Л.: ЛГУ, 1963. – С. 201.

¹³ Фиш Р. Г. Писатели Турции - книги и судьбы. – М.: Наука, 1963. – С. 242.

¹⁴ Кямилев Х. У истоков современной турецкой литературы. – М.: Наука, 1967. – С. 132.

француз тили ҳамда адабиётидан ҳам яхши хабардор бўлган. Дастлаб Зиё Пошо билан ҳамкорликда “Хуррият” газетасини нашр қилган адиб кейинчалик ижод намуналари – маърифатпарварлик, миллат эрки мавзусидаги оташин мақола ва шеърлари билан публицистик фаолиятини “Ибрат газетасида давом эттиради. Дастлабки шеърлари девон адабиётига тақлидан ёзилган бўлса, кейинги даврга келиб улар янгича шакл ва мазмун касб этади. “Ватан манзумаси”, “Озодлик манзумаси” сингари шеърлари билан турк шеърлятида илк бор хуррият ва Ватан мавзуларини ёритиб беради. 1872 йил “Ватан ёхуд Силистра” номли пьесасини ёзади ва у 1873 йилда Гедик Пошо театрида сахналаштирилади. Пьеса жамоатчиликда кучли ҳаяжон уйғотгани важи билан шоир Мағуса қалъасига (Кипр) сургун қилинади ва шу ерда “Интибоҳ” (“Уйғониш”) (1873-1876) романини ёзади.

“Асар ёзилган даврни ҳисобга олсак, Номик Камолнинг асарини жанр талабларига мувофиқ деб ҳисоблаш мумкин. Номик Камол “Интибоҳ” романининг ғоясини асар охиридаги “Сўнгги пушаймон – ўзингга душман” деган сўзлар билан ифодалаш билан бирга, романнинг ўзига ҳам “Сўнгги пушаймон” деб ном қўйган. Бироқ асар номи Маориф вазирлиги томонидан Номик Камолнинг рухсатисиз ўзгартирилган. Романнинг баъзи қисмлари цензурадан ўтказилади ва китобдан олиб ташланади, номи эса “Интибоҳ: Али бейнинг саргузаштлари” тарзида ўзгартирилади. Китоб нашр этилган пайтда Номик Камол сургунда бўлганлиги сабабли, унинг исми муаллиф сифатида кўрсатилмайди. Жумҳурият эълонидан сўнг, 1944 йилда асар биринчи марта лотин ҳарфлари билан нашрдан чиқади.

Номик Камол асарларида ватанпарварлик, миллатпарварлик, хуррият, маърифатпарварлик, тенглик ғоялари акс этган. Шахс эрки, ватан манфаатини доим биринчи ўринга қўйган. Романтик руҳдаги асарларида ҳамisha адолат тантанаси тасвирланади. «Бечора бола» (Zavallı Çocuk) (1873), «Акифбей» (Akıfbey) (1874), «Гулнихол» (Gülnihal) (1875), «Жалолиддин Хоразмшоҳ» (1875) пьесалари, «Интибоҳ» (İntibah) (1876), «Жезми» (Cezmi) (1880) романлари, шеърлари, публицистик мақолалари, усмонийлар тарихига бағишланган илмий асарлари (“Усмонли тарихи” (Osmanlı Tarihi) 1971-1974; “Буюк ислом тарихи” (Büyük İslam Tarihi) 1975) Номик Камолни даврининг энг машхур адиби сифатида танитди. Унинг шеърлари тўплам ҳолида 1941 йили С.Н.Эрғун томонидан эълон қилинган. «Жалолиддин Хоразмшоҳ» пьесаси ўзбек тилига Хуршид Даврон томонидан таржима қилиниб, телевидение орқали намоёниш этилган.

Туркия Жумхуриятининг асосчиси Мустафо Камол Отатурк ҳам Номиқ Камолни алоҳида эътироф этиб, шундай дейди: *“Benim bedenimin babası Ali Rıza Efendi, Duygularımın babası Namık Kemal, Fikirlerimin babası ise Ziya Gökalp’tir.”*

“Vatanın kurtuluşu ve istiklâli için ölmeyi bugünkü nesle Namık Kemal öğretti. Harbiye senelerinde siyaset fikirleri baş gösterdi... Namık Kemal’den gelen sesin büyüüne kapılmıştık. Bu ses ruhumuzu şimşek gibi sarsıyor, bu ses şimdiye dek okuduğum şiirlerdeki hiçbir sese benzemiyordu. Namık Kemal’in yiğit sesi, önümde bambaşka bir ufku açılmasına yol açıyordu.”¹⁵

“Менинг баданимнинг отаси Али Ризо афанди, туйғуларимнинг отаси Номиқ Камол. Фикрларимнинг отаси эса Зиё Гўкалпдир”.

“Ватаннинг ҳуррияти ва истиқлоли учун жон беришни бугунги авлодга Номиқ Камол ўргатди. Аскарлик йилларда унинг сиёсий фикрлари уйғонганди... Номиқ Камол овозининг асирига айланиб қолгандик. Бу овоз чақмоқ сингари руҳимизни титратар, унга қадар ўқиган шеърларимнинг ҳеч бирига ўхшамасди. Номиқ Камолнинг ўқтам овози олдимда янги-янги уфқларнинг очилишига замин яратди.”

Номиқ Камолнинг “Усмонлилармиз” каби шеърларида туркий халқларнинг ўзига хос миллий хусусиятлари, уларнинг тили, тарихий урф-одатлари, ўзаро қон-қардошлик алоқалари, мустамлакачиларга қарши истиқлол учун кураши ифодалангани учун улар туркий халқлар орасида кенг тарқалиб, айниқса, шоирлар ижодида акс-садо топди.

МУҲОКАМА

Турк адабиётшунослигида “адабий роман” деган тушунча мавжуд бўлиб, у тилнинг адабий хусусиятларини бўрттириб кўрсатишни назарда тутди. Шу нуқтаи назардан келиб чиққан ҳолда адабиётшунослар томонидан “Интибоҳ” турк адабиётининг биринчи адабий романи сифатида эътироф этилади. Номиқ Камол турк адабиётига ғарбдан кириб келган бу жанрни муваффақиятли тарзда бошлаб беради. “Интибоҳ” романида техник жиҳатдан камчиликлар бўлиши мумкин, бироқ бу ҳолат роман муваффақиятига соя солмайди. Айтиш мумкинки, турк адабиётда роман жанри намуналари кам бўлган ўша даврда “Интибоҳ” романи энг муваффақиятли асарлардан бири бўлган. Танзимотнинг биринчи даври ижодкорларидан бири бўлган Номиқ Камолнинг содда тил тушунчаси “Интибоҳ” романида тўлақонли равишда намоён бўлган. Муаллиф асарда ўзи яшаган давр адабий тилидан кўра соддароқ ва тушунарлироқ тилни қўллайди. Романдаги воқеалар ривож ва асар тилининг равонлиги ўқувчини қизиқтириб қўяди.

¹⁵ Yahya H. [Atatürk Ansiklopedisi. 10 Ciltli. – İ.: May Yayınları, 1971. C.10. – S. 847.](#)

Романда отасидан айрилгач, ҳаёти тубдан ўзгариб кетган йигит тасвирланади. Бу ерда ота образи рамзий маънога эга – тартибни сақлаб турувчи ва уни таъминловчи шахс, яъни отанинг ўлими ҳамма нарсанинг издан чиқиб кетишига сабаб бўлади. “Интибоҳ” романи ёзилган вақтда Усмонлилар салтанатининг аҳволи ҳавас қиларли эмасди. Усмонли империяси бошқа давлатлар томонидан “ҳаста одам” лақабини олади ва тахт ворислари мерос учун талашадиган даража тубанликка бориб етганди. Қисқаси, Усмонли империясининг қулаши аниқ бўлиб қолганди. “Интибоҳ” романидаги ота сиймоси Усмонлилар империясининг рамзидир. Ота вафот этса, фарзандлари қийин аҳволга тушиб қоладилар. Ўша даврда ёзилган романларда ота ёки сарой рамзий маънода қаламга олиниши одат тусига кирган – роман давомида ота вафот этади ёки қаср сотувга қўйилади. “Интибоҳ”да ҳам худди шу рамзий ифода орқали мамлакатнинг таназзули, аҳолининг абгор аҳволи қуйидагича тасвирланади:.

*Ali, zaten mahzun yaratılışlı bir çocuktü. Kendi hayatından daha üstün tuttuğu babasını, gönlünün olanca sevgisiyle seviyordu. Hiç ümit etmediği, hatta aklının ucundan bile geçirmedeği bir anda o aziz varlığı ebediyen kaybedince yaşamının tadını da beraber kaybetti; büsbütün mahzunlaştı. Çok sevdiği kitaplarını okumaktan bile artık zevk almıyor, evvelce düşüncelerinin emesiresi olma dairesine gittiği zaman şimdi zindana atılmış gibi azap duyuyordu. Artık, bütün işi gücü, odanın bir köşesine çekilip uzun uzun ah etmek, acı göz yaşları dökmekten ibaretti*¹⁶. (Али табиатан маҳзун бола эди. Ўзининг ҳаётидан ҳам устун қўядиган отасини бутун вужуди билан яхши кўрарди. Ҳечам ўйламаган, ҳаёлига ҳам келтирмаган бир пайтда энг азиз инсонини абадий йўқотиши билан ҳаётининг маъноси ҳам йўқолди; батамом ғамга ботиб қолди. Энг севимли китобларининг мутолааси ҳам завқ бермайдиган, авваллари ҳаёл суриб ўтирадиган хонасига кирганида ўзини зиндонга ташлангандай ҳис қилиб, азобланадиган бўлиб қолди. Энди қиладиган иши хонанинг бир бурчагига тикилиб, узундан-узоқ оҳ тортиш, алам ёшларини тўкишдан иборат эди).

Номиқ Камол сингари ўша даврнинг бошқа ёзувчилари ҳам жориялар мавзусига тўхталиб ўтганлар. “Интибоҳ”да ҳам жория мавзусини учратамиз. Номиқ Камол жория мавзусига Самипошозода Сазойининг “Саргузашт” романидагичалик тўхталмаса-да, Дилошуб образи орқали одамларнинг бир буюмдек сотиб юборилишини асарда танқид қилади.

“Интибоҳ” романтизм йўналишининг белгиларини ўзида яққол намоён этади. Аввало, қаҳрамонларни кўриб чиқадиган бўлсак, романдаги

¹⁶ Kemal N. İntibah. – İ.: İnkılap Kitabevi, 2010 – S. 22.

қахрамонларнинг шахсияти аниқ чегаралар билан белгилаб қўйилган. Мисол учун, Моҳпайкар бутунлай салбий, Дилошуб бутунлай ижобий қахрамон. Реал ҳаётда учратиш қийин бўлган бундай ҳолат романтизм маҳсулидир. Роман давомида содир бўладиган тасодифлар ҳам романтизм оқимининг инъикосларидир. Реалистик оқимда ёзилган романларда ҳам тасодифлар юз бериши мумкин. Бироқ реалистик идрок билан ёзилган романлардаги бу тасодифлар қандайдир сабабга манлиқан боғланади. Романтизмда эса воқеалар бутунлай тасодифий бўлиб, романдаги воқеалар ривожини ўзгартириб юборса ҳам, шунчаки тасодиф бўлиб қолаверади. Роман камчиликларидан бири ҳисобланган бундай тасодифлар ёзувчига роман ёзиш босқичида муаммоли вазиятлардан халос бўлишга имкон беради. “Интибоҳ” романида Дилошубнинг хат ёзаётганда қўлга тушиши, Дилошубнинг Моҳпайкарнинг қотиллик режасини билиб қолиши каби ҳолатлар тасодифан содир бўлади. Бироқ, бу ҳодисалар воқеалар ривожига катта ўзгаришларга олиб келади.

Танзимот даврида ёзилган бошқа романлардаги каби, муаллифнинг ўзини ромanning ичида деб тасаввур қилиш ҳолати “Интибоҳ” романида ҳам намоён бўлади. Бу ҳолат “Интибоҳ”да бошқа романларга нисбатан жуда оз кузатилса-да, Номик Камол роман охирида айтмоқчи бўлган асосий фикрини ўқувчининг ўзига ҳавола этиш ўрнига “Сўнгги пушаймон - ўзингга душман” деган сўзлар билан изоҳлайди.

ХУЛОСА.

Номик Камол ижодига назар ташлайдиган бўлсак, унинг энг ёрқин ижод намуналарининг Ватан, миллат, ҳуррият, ҳуқуқ каби мавзуларга бағишланганини кўрамиз (“Ватан ёхуд Силистра”, “Жалолиддин Хоразмшоҳ” драмалари; “Жезми” романи; “Ҳуррият” қасидаси вхк.). Ў.Гўчгунга кўра¹⁷, “Интибоҳ”ни муаллифнинг бошқа асарларидан ажратиб турадиган жиҳат шундаки, романда юқорида саналган мавзулар кўлами яққол кўзга ташланмайди. Яъни, қайсидир маънода “Интибоҳ”ни Номик Камол ижодининг туб бурилиши, деб аташ мумкин. Шундай бўлса-да, матн остидаги кўринмас чизгилар яна ўша мавзуларга ишора қилаверади – бу сафар адиб ахлоқий меъёрларга даққатни қаратиш орқали миллат ичидаги муаммоларга ойна тутади. Романда муаллиф Али бейни икки аёл билан бўлган муносабатлари ичида йўлини йўқотиб қўйган йигит сифатида тасвирлайди. Бу жиҳатга биз давр нуқтаи назаридан ёндашиб, Номик Камол Али бей образи орқали ўша замондаги Усмонли империясининг аянчли аҳволини тасвирламоқчи бўлган, деган фикрдамиз. Нафақат Али бей, унинг атрофидаги деярли барча

¹⁷ Önder Göçgün, Edebiyat ve Fikir Dünyamızda Namık Kemal (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları), 58.

қаҳрамонларда Танзимот даври Усмонли империясидаги муайян ҳолат ёки вазият акс этган, дейиш мумкин: бу қаҳрамонлар ногаҳон ўзи ҳам билмайдиган йўлга тушиб қолган, бегона йўлда ҳақиқий йўлбошчидан маҳрум бўлиб қолган, охириги йилларини яшаётган Усмонли империясининг муайян бир шахсдаги инъикоси¹⁸ эди. Жамиятнинг асосий ижтимоий-маданий, маърифий ҳамда тарбиявий муаммоларини бу тарзда кўтариб чиқиш, буларни кенг эпик кўламда кўрсатиш муайян типлар воситасида даврга хос бўлган янги нуқтаи назарни бадиий акс эттиришни ўргатди. Бу эса давр ижтимоий ҳаётини бадиий тасвирлаш ва умумлаштириш тажрибасини такомиллаштирди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Адабий турлар ва жанрлар. (Тарихи ва назариясига оид). Уч жилдлик. Т. 1. Эпос. – Т.: ФАН, 1991. – 347 б.
2. Алимбеков А. Танзимат даври турк адабиёти. Маърузалар матни. – Т.: ЎзМУ, 2002. – 48 б.
3. Болтабоев Ҳ. Наср ва услуб: услуб муаммосига назарий нигоҳ ва ҳозирги ўзбек насрида услубий изланишлар – Т.: Фан, 1992. – 163 б.
4. Yahya H. Atatürk Ansiklopedisi. – İ.: May Yayınları, 1971. C.10. – S. 847.
5. Kemal N. İntibah. – İ.: İnkılap Kitabevi, 2010.
6. Göçgün Ö. Edebiyat ve Fikir Dünyamızda Namık Kemal (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları).
7. Йўлдошев Қ. Роман жанрининг етакчи белгилари ва бугунги ўзбек романларига хос хусусиятлар/ Озод ватан саодати. Т.5. Адабий танқид. – Т.: Adib, 2013. – 419 б.
8. Норматов У. Умидбахш тамойиллар. – Т.: Маънавият, 2000. – 112 б.
9. Қуронов Д. Адабиётшуносликка кириш. – Т., 2004. – 242 б.

¹⁸ Finn, Türk Romanı İlk Dönem, 1872-1900, 44